

EURÓPA IDENTITÁSVÁLSÁGBAN – „KÉT EURÓPA, KÉT NEMZETFELFOGÁS”

2016. október. 23.

Kovács János
vezető elemző

A Brexit utáni Európáról szóló viták középpontjában leegyszerűsítve az a kérdés áll, hogy mennyi nemzetállamot, és mennyi „Európát” akarunk a jövőben. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk: az európai együttműködés általában véve kormányközi vagy szupranacionális (nemzetek/nemzetállamok feletti) irányba mutasson? Legyenek-e különböző, mélyebben intézményesülő „ütemek”, „koncentrikus körök” ebben az integratív struktúrában („többsebességű Európa”), illetve meddig és mely területekre terjedjen ki az „európai szolidaritás” a gyakorlatban? A föderatív irányba mutató kezdeményezések esetében beszélhetünk-e „lopakodó” hatáskör-elvonási kísérletről, s egyáltalán létezik-e a föderatív Európa kiforratlan koncepciójának mintegy ellenpólusaként a sokat idézett, ám nehezen definiálható „Nemzetek Európája”? Mi a társadalmi együttélés azon modellje, ami mentén a közösség integritása megőrizhető, s benne az egyén élete, életminősége javítható? Ezek összetett kérdések, rengeteg megközelítési lehetőséggel (jogi, politikai, ágazati politikai, gazdasági, pénzügyi, geopolitikai, stb.), mégis talán visszavezethetők egy alapvető dilemmára: az EU egyes tagállamai, történeti régiói (országcsoportok) közötti eltérő nemzetfelfogási és társadalomszervezési eszményre. Ez a két tényező ugyanis alapvetően befolyásolja, hogy a tagállamok polgárai és a politikaformálók miként viszonyulnak a „kulturális Európa” és az „intézményes Európa” értékeihez, miként értelmezik, milyen értékek mentén „rendezik be” saját kollektív identitásukat nemzeti és európai dimenzióban (ez a nemzeti és az európai öntudat erősségén, kölcsönviszonyán, tartalmán keresztül ragadható meg leginkább).

A migrációs válság kezelésének módja minden korábbinál határozottabban rámutatott: kulturális értelemben ma már nem beszélhetünk egységes Európáról. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az az egyszerű tény, hogy egyre többször és egyre magasabb politikai szinten merül fel a kérdés, hogy beszélhetünk-e egyáltalán „európai kultúráról”, s amennyiben igen, mit kellene értenünk alatta. Önmagában a kérdés (hát még az arra adott, széttartó válaszok) identitásválságot tükröz. A kulturális értelemben vett Európa végérvényesen szétszakadni látszik, aminek komoly politikai hatásai lesznek. Kelet-Közép-Európa államai sokáig egyfajta ütközőzónát képeztek Nyugat és Kelet között, ám a politikai realitások adta lehetőségeken belül mindvégig a Nyugatot tartották mintaadónak, ekképp bizonyos időbeli megkésettséggel mintakövető, felzárkózási pályán voltak – szerencsésebb történelmi periódusokban megközelítve ezt a sokszor túlidealizált képet, máskor lemaradva, vagy legtöbbször külső

behatásra időlegesen eltávolodva tőle, de sosem tévesztve azt szem elől. Ez a képlet most alapvetően megváltozni látszik. Európa keleti felét jelenleg nemcsak az egykori szovjet birodalom érdekszférájának határán húzódó „bársonyos függöny” és a „Mauer im Kopf” választja el a Nyugattól, hanem azok az identitást és politikai cselekvést meghatározó eszmék, történeti tapasztalatok, amelyek formálják a közgondolkodást és a politikai gondolkodást, szintén más forrásból merítenek. Az egykori keleti blokk államai politikailag és katonapolitikailag („euroatlanti integráció”) ugyan továbbra is a Nyugat felé törekszenek (gazdasági fejlettségben, életszínvonalban is igyekeznek beérni a nyugati államokat), ugyanakkor társadalomszervezési és kulturális tekintetben már nem (a globalizáció kulturális hatásaitól, az „amerikanizációtól” most tekintsünk el). Amíg a Nyugatot a ’68-as diáklázadások eszmeisége, az egykori kolonizáció és – különösen Németországban – a holokauszt miatti felelősségérzet, máig élő büntudat hatja át, s demokrácia-felfogásának esszenciáját a kiszélesített és átértelmezett „liberális minimum” adja¹, addig „Kelet-Európa” – lerázva a szovjet béklyókat – saját nemzeti tradícióinak és nacionalizmusának újrafelfedezésével, a kelet-európai kisállamok versengő öngazolási kényszerével, a posztoszocialista tudatstruktúrától csak részben megszabadulva, vonakodva és reflexszerű gyanakvással követi a Nyugatot. Ráadásul az eltérő nemzet- és társadalomfejlődési pálya okán sokáig tartotta magát, hogy a Rajnától keletre „nemzetállamokat”, míg nyugatra „államnemzeteket” találhatunk (az államnemzeti és a kultúrnemzeti fejlődési pálya különbözősége okán). Előbbinél az egy országban (adott államterületen) élés és az állampolgárság megléte adja a nemzethez való tartozás alapját, míg utóbbinál a nyelvi, etnikai, etnolingvisztikai, kulturális tényezők a meghatározóak. Bár a „Nyugathoz” sorolt Németország (és Olaszország is) történetileg a kultúrnemzeti fejlődési pályán haladt, a második világháború és a náci rezsim bűnei oly mértékben diszkreditálták a német nacionalizmust és kultúrnemzeti felfogást, hogy az ország (pontosabban Nyugat-Németország) új azonosulási pontokat, identitásképző elemeket keresett. A hagyományos, ám a nemzetiszocializmus által „kompromittálódott” német nemzeti identitást a ’70-es évek végétől igyekeztek felváltani az „alkotmányos patriotizmus” tézisével (Dolf Sternberger munkássága nyomán). Ez a váltási kísérlet tulajdonképpen a „jobbaldaliság” egészének „zárójelbe tételeként” is értelmezhető, hiszen a nemzeti elkötelezettséget egyfajta „felülről sugárzott” polgári eszmény mentén történő elkötelezettséggel kívánták felváltani, megfosztva a nemzetet mint identitásképző tényezőt etnikai, kulturális, szimbolikus tartalmától. Ennek a folyamatnak a következő lépése, pontosabban kiteljesedése volt a multikulturalizmus társadalomszervezési elvének érvényesítése Nyugat-Európában. Ha tehát a mai Európa (s különösen az „intézményes Európa”, vagyis az EU) identitásválságának okait keressük, elsőként érdemes a fentebb említett folyamat

---

¹ Ebben az olvasatban valóban értelmezhetetlen, rosszul csengő (egyértelműen negatív jelentéstartalmat hordozó) kifejezés az „illiberális demokrácia”. Ezen az sem változtat, hogy a klasszikus liberalizmus inkább elitista volt, mintsem demokratikus (elég a választójog kiszélesítéséhez, az általános választójoghoz való viszonyát néznünk).

politikai, társadalomfilozófiai és kulturális hatásait vizsgálunk. Kelet-Közép-Európa viszont nem a multikulturalizmus útját járja, s bár országai nem feltétlenül homogének etnikai vagy kulturális szempontból², ugyanakkor létezik egy tradicionális nemzeti eszmény, ami kellően erős és adott esetben vonzó ahhoz, hogy az államalkotó nemzeti kisebbségeket (melyek javarészt szintén az európai, keresztény³ kultúrkörből valók) integrálja a társadalomba. Nyugaton ez nincs így, aminek egyik jól szembevető jele a zárt kulturális minták szerint élő „párhuzamos társadalmak” kiépülése, extrém esetekben az ún. no-go zónák megjelenése. Utóbbiak létét az érintett kormányzatok igyekeznek letagadni, hiszen azok a társadalmi integrációs programok és a hatóságok tehetetlenségének egyértelmű bizonyítékai (vagyis annak, hogy az állam nem képes ellátni bizonyos funkcióit, például a közrend fenntartását és a közbiztonság szavatolását, vagy a társadalmi kohézió és társadalmi mobilitás erősítését). Ezen a ponton bukik el a valóság próbáján az a tézis, miszerint egy kulturálisan semleges közeg (a „sokféleség” politikai programmá emelése) a társadalmi integráció és az egyéni szabadság kiteljesülésének feltétele, letéteményese lehet. A más történeti, fejlődési pályán mozgó keleti tagállamok ezt felismerték, és ezen a téren vonakodnak követni, mintaadóként elfogadni a Nyugatot. Amit a nyugatiak a „szolidaritás hiányának” tartanak, az valójában egy mély identitásbeli, társadalomfilozófiai, társadalomszervezési törésvonal manifesztálódása (aminek persze van gazdasági aspektusa is, de ez másodlagos, ekképp nem azonosítható a keleti tagállamok „önzésével”).

Amennyiben ezt a gondolatmenetet elfogadjuk legitim érvelésként, illetve egyetértünk annak igazságtartalmával, akkor könnyen beláthatjuk, hogy ennek a törésvonalnak a jövőbeli elmélyülésével, e két, széttartó fejlődési pályával a „két Európát” egymástól elválasztó ellentétek oly mértékben felerősödnek, hogy azokat az „intézményes Európa” – néha még oly rugalmasan értelmezett – értékei képtelenek lesznek együtt tartani. S azt sem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a kontinens jelenlegi kulturális, demográfiai, migrációs, biztonsági folyamatait elemezve van egy olyan negatív scenárió is, miszerint nemcsak a „kulturális Európa” értékei kerülhetnek végveszélybe, de az „intézményes Európáé” is (melyeket az Európai Unióról szóló szerződés 2. cikke nevesít), ami már egyértelműen az unió felbomlását (és egyes európai társadalmak felbomlását) vetíti előre. Az identitáspolitika jelentősége épp ezért nehezen alábecsülhető, hiszen egy-egy kritikus történelmi periódusban akár egy nemzet vagy egy egész civilizációs kör fennmaradása, illetve alámerülése függhet tőle.

---

² A „multietnikus” és a „multikulturális” társadalom közötti különbséget érdemes kihangsúlyozni.

³ A „kereszténység” ebben az olvasatban nem a vallási meggyőződésre, hanem a kultúrára, az etikára, a szemléletre vonatkozik – miként egykor Antall József is megjegyezte.